

Journal of Early Childhood Health and Education

Autumn 2023, Volume 4, Issue 3, 101-110

The effectiveness of psychodrama on social skill, compromise behavior and empathy of mentally retarded male students

Mozhgan Vatankhah¹, Fariba Hafezi^{2*}, Reza Johari Fard³

1. Ph.D. student, Department of Psychology, Ahvaz branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.
2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of psychology, Ahvaz branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.
3. Department of Psychology, Ahvaz branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

ARTICLE INFORMATION ABSTRACT

Article type

Original research

Pages: 101-110

Corresponding Author's Info

Email:

Febram315@yahoo.com

Article history:

Received: 2023-05-16

Revised: 2023-06-12

Accepted: 2023-10-01

Published online: 2023-10-03

Keywords:

Psychodrama, Social Skill, Adaptive Behavior, Empathy, Mentally Retarded Student.

Background and Aim: The present research has been carried out in order to influence psychodrama training on social skill, compromising behavior and empathy of mentally retarded male students. **Methods:** This research is a semi-experimental study with a pre-test-post-test design with a control group. The target statistical population is 30 educable mentally retarded male students who were selected through available sampling among mentally retarded students with an age range of 9 to 12 years who studied at Omid Exceptional School in the period of 1401-02 located in the city of Sari and They were randomly assigned to two experimental (15 people) and control (15 people) groups. The experimental group received psychodrama training in 10 90-minute sessions twice a week, while the control group was not given any training in that period of time. The tools used in this research are Gresham and Elliott's social skill questionnaire, Limbert's adaptive behavior and Ayong et al.'s empathy. The data has been analyzed using covariance and Welch analysis using spss-26 software. **Results:** The results showed that there is a significant difference between the social skills, behavior adjustment of the experimental and control groups, but there was no such significance for empathy. **Conclusion:** psychodrama training is a practical and effective way to increase social skills, adaptive behavior, and for more efficiency of this approach on the empathy skills of mentally retarded male students, it is better to add it to the number of training sessions.

This work is published under CC BY-NC 4.0 licence. © 2022 The Authors.

How to Cite This Article: Vatankhah, M., Hafezi, F., Johari Fard, R. (2023). The effectiveness of psychodrama on social skill, compromise behavior and empathy of mentally retarded male students. *JECHE*, 4(3): 101-110.

اثربخشی روان‌نمایشگری بر مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی

مژگان وطنخواه^۱، فریبا حافظی^{۲*}، رضا جوهری فرد^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه روانشناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه روانشناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۳. استادیار گروه روانشناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی- پژوهشی صفحات: ۱۱۰-۱۰۱ اطلاعات نویسنده مسئول ایمیل: Febam315@yahoo.com سابقه مقاله	زمینه و هدف: پژوهش حاضر به منظور اثربخشی روان‌نمایشگری بر مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی اجرا شد. روش پژوهش: این پژوهش، یک مطالعه نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه گواه می‌باشد. جامعه آماری مورد نظر ۳۰ دانش‌آموز پسر کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر که از طریق نمونه‌گیری در دسترس از بین دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی با دامنه سنی ۹ تا ۱۲ سال که در آموزشگاه استثنایی امید در بازه زمانی ۱۴۰۱-۰۲ واقع در شهر ساری آموزش می‌دیدند، انتخاب شده و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) گمارش شدند. گروه آزمایش در ۱۰ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای هفته‌ای دو جلسه تحت آموزش روان‌نمایشگری قرار گرفتند، درحالی‌که به گروه گواه، آموزشی در آن بازه زمانی داده نشد. ابزارهای استفاده شده در این پژوهش پرسشنامه مهارت اجتماعی گرشام و الیوت، رفتارسازشی لیبرت و همدلی آیونگ و همکاران می‌باشد. داده‌ها به شیوه تحلیل کوواریانس و ولچ و با استفاده از نرم افزار SPSS-26 تحلیل شده است. یافته‌ها: نتایج نشان داد بین مهارت‌های اجتماعی، رفتارسازشی گروه آزمایش و کنترل تفاوت معنی‌داری وجود دارد، ولی این معناداری برای همدلی وجود نداشت. نتیجه‌گیری: آموزش روان‌نمایشگری روشی کاربردی و اثرگذار در جهت افزایش مهارت اجتماعی، رفتارسازشی است و برای کارایی بیش‌تر این رویکرد بر مهارت همدلی دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی پسر بهتر است به تعداد جلسات آموزش اضافه شود.
تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۲۶ تاریخ اصلاح مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۲۲ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۷/۰۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۷/۰۱	
واژگان کلیدی روان‌نمایشگری، مهارت اجتماعی، رفتارسازشی، همدلی، دانش‌آموز کم‌توان ذهنی.	

انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

شیوه استناد به این مقاله

وطنخواه، مژگان، حافظی، فریبا، و جوهری فرد، رضا. (۱۴۰۲). اثربخشی روان‌نمایشگری بر مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی. فصلنامه سلامت و آموزش در اوان کودکی، ۴(۳): ۱۱۰-۱۰۱.

مقدمه

دانش‌آموزان دارای کم‌توانی ذهنی یکی از گروه‌های افراد با نیازهای آموزشی ویژه را تشکیل می‌دهند که این گروه محدودیت‌های چشم‌گیری در کارکرد هوشی و رفتارسازی از خود نشان می‌دهند (هالاهان^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). شیوع کم‌توانی ذهنی در پسران بیش‌تر از دختران است و تقریباً ۸۵ درصد افراد با این اختلال در گروه کم‌توانی ذهنی خفیف قرار می‌گیرند که بسیاری از آن‌ها قادرند با حمایت دیگران زندگی مستقلی داشته و خانواده خود را اداره کنند (سادوک^۲ و همکاران، ۲۰۱۵).

کودکان مبتلا به اختلال کم‌توانی ذهنی خفیف در مقایسه با همسالان خود در تعاملات اجتماعی ناپخته‌تر عمل می‌کنند و در درک مناسب سرنخ‌های اجتماعی و ثبت اعمال افراد با مشکلاتی مواجه هستند (وانرست^۳ و همکاران، ۲۰۲۰). یکی از اهداف عمده آموزش و پرورش دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی نیل به سازگاری اجتماعی و برقراری رابطه مفید و مؤثر با دیگران و پذیرش مسئولیت اجتماعی است. بنابراین یکی از مهم‌ترین ابعاد آموزشی برای دانش‌آموزان کم‌توان، آموزش مهارت‌های اجتماعی است. مهارت‌های اجتماعی بخش مهمی از حوزه رشد فردی است و کمبود آن در بلندمدت ضربه شدیدی به کودک وارد می‌کند، پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که شیوع اختلال‌های سازشی-اجتماعی در بین کودکان ۷۵-۱۲ درصد است (مرادی، رحیم، ۱۴۰۰).

براساس آمارهای موجود، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آسیب‌ها از دوران کودکی، فقدان مهارت‌های اجتماعی است. بنابراین کمک به کودکان در رشد و گسترش مهارت‌های مورد نیاز برای زندگی مطلوب، ایجاد و افزایش اعتماد به نفس در برخورد با مشکلات و همچنین کمک به آنان در رشد و تکامل مهارت‌های اجتماعی لازم جهت سازگاری موفق با محیط اجتماعی و زندگی مؤثر و سازنده ضروری به نظر می‌رسد. فقدان مهارت‌های اجتماعی مناسب در کودکان کم‌توان ذهنی با مشکلات بعدی در زندگی مانند: عملکرد تحصیلی پایین و اخراج از مدرسه، عدم استخدام و از دست دادن شغل مربوط است (ماتسون^۴، ۲۰۰۹).

انجمن کم‌توان ذهنی آمریکا (۲۰۰۷) رفتارهای سازشی را توانایی انجام فعالیت‌های روزانه مورد نیاز برای کفایت شخصی و اجتماعی می‌داند. احتمالاً محدودیت‌های دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی در رفتارسازی به دلایل زیر است: نقص در اکتساب یا این که فرد نداند که چگونه مهارت را انجام دهد، نقص در عملکرد یا این که فرد نداند که چه وقت از مهارت یاد گرفته شده استفاده کند، نقص در انگیزش و یا عوامل انگیزشی که می‌تواند بر انجام مهارت‌ها تأثیر بگذارد (هالاهان و کافمن^۵، ۱۹۹۴).

همچنین همدلی، توانایی درک و فهم عواطف شخص دیگر و نشان دادن واکنش مناسب به این عواطف بوده و یکی از ویژگی‌های مهم رفتاری بین‌فردی در انسان‌ها است. افراد همدل، دارای سه خصیصه‌ی مهم هستند: اول، درباره‌ی نیازهای دیگران نوعی احساس نگرانی دارند؛ دوم، دارای اشتراک نظر با دیگران هستند؛ یعنی قادرند خود را به جای دیگران بگذارند و به مسائل از نگاه آنان بنگرند؛ سوم، احساس همدلانه دارند و آن را از طریق رفتارهای متناسب، نشان می‌دهند (مرادی و همکاران، ۱۳۹۷).

روان‌نمایشگری روشی است گروهی که توسط مورنو مطرح گردید، همچنین روش گروهی اصلاح رفتار و روی آوردی، رابطه محور می‌باشد (طاهر، ۱۴۰۰) و با کمک بازی نقش، زمینه را برای ارزیابی الگوهای مبتنی بر واکنش به مشکلات خاص، به روش‌های جایگزین برای پاسخ‌گویی در یک محیط امن و حمایتی فراهم می‌کند. روان‌نمایشگری ترکیبی از هنر، بازی، حساسیت عاطفی و ابرازگری هیجانی می‌باشد که با تسهیل در رهاسازی عواطف حبس شده، به افراد کمک می‌کند که رفتارهای سازش یافته‌تری داشته باشند و در گشودن راه‌های نامکشوف حل تعارض و شناخت خود مؤثر می‌باشد (کانوپیک و چونگ^۶، ۲۰۱۳).

در پژوهش لاریجانی، رازقی (۱۳۸۶) با عنوان بررسی کاربردهای نمایشی در رشد اجتماعی دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی نشان داد که شیوه‌های آموزش نمایشی در سطح اطمینان ۹۹٪ موجب افزایش رشد اجتماعی کودکان کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر ۹ تا ۱۱

1. Hallahan

2. Sadock

3. Van Rest

4. Matson

5. Hallahan and Kauffman

6. Konopik and Cheung

ساله می‌شود که با نتایج به دست آمده از پژوهش نریمانی و همکاران (۱۳۸۵) با عنوان بررسی کارآمدی روان‌نمایشگری بر بهبودبخشی مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس دانش‌آموزان نارساخوان و پژوهش پیرانوند، قدم‌پور و سپهوندی (۱۳۹۷) با عنوان اثربخشی نمایش عروسکی بر اختلالات رفتاری دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی آموزش پذیر همسو بوده است.

همچنین در پژوهش طاهر (۱۴۰۰) نتایج حاکی از اثربخشی روان‌نمایشگری بر سازش‌یافتگی کودکان کم‌توان ذهنی خفیف بوده و در پژوهش غلامی ونول و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان تأثیر روان‌نمایشگری بر مهارت‌های اجتماعی کودکان دبستانی با اختلال نقص توجه و بیش‌فعالی نشان داد که روان‌نمایشگری باعث افزایش مهارت‌های اجتماعی کودکان با اختلال نقص توجه/بیش‌فعالی گردید و لذا می‌توان به عنوان یک شیوه درمانی در آموزش مهارت‌های اجتماعی این کودکان به کار برد. پژوهش قدس (۱۳۹۹) نیز نشان داد روان‌نمایشگری بر خویشتن‌داری و خودمهارگری کودکان کم‌توان ذهنی خفیف اثربخش است.

در پژوهش کو، وی و هاوی (۲۰۱۷) با عنوان تأثیر عروسک‌درمانی بر کاهش اختلالات رفتاری کودکان دارای کم‌توانی ذهنی نشان دادند که این روش در افزایش رفتارهای مطلوب و اجتماع‌پسند کودکان دارای مشکلات ذهنی تأثیر مثبت و معناداری دارد و می‌تواند به صورت دقیق و قابل ملاحظه‌ای سطح اختلالات رفتاری این دست از دانش‌آموزان را کاهش دهد. پژوهش (سیمک^۱ و همکاران، ۲۰۲۰) با عنوان تأثیر سایکودرام بر سطح همدلی و اضطراب اجتماعی در نوجوانان نشان داد روان‌نمایشگری می‌تواند به افزایش همدلی منجر شود. با توجه به اهمیت آموزش مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی در کودکان، به ویژه کودکان کم‌توان ذهنی، این پژوهش به دنبال یافتن روشی مناسب جهت آموزش این مهارت‌ها است و به این ترتیب به اثربخشی آموزش روان‌نمایشگری بر مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی می‌پردازد.

روش پژوهش

الف) طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی بوده که از نوع نیمه آزمایشی دارای پیش‌آزمون- پس‌آزمون و گروه گواه می‌باشد و جامعه آماری شامل تمام دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر مقطع ابتدایی مراجع‌کننده به آموزشگاه استثنایی امید در بازه زمانی ۱۴۰۱-۰۲ واقع در شهر ساری بودند که از بین آن‌ها نمونه‌ای به حجم ۳۰ کودک با استفاده از روش هدفمند و بر اساس ملاک‌های ورود و خروج انتخاب شده و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و گواه (۱۵ نفر) گمارش شدند. معیارهای ورود به پژوهش: جنسیت پسر، بازه سنی ۹-۱۲ سال، عدم همبودی با سایر اختلالات و عدم مصرف داروی روانپزشکی تأثیرگذار در جلسات درمانی و رضایت برای همکاری و شرکت در پژوهش، والدین دارای وضعیت اقتصادی متوسط و دارای مدرک تحصیلی دیپلم و یا لیسانس بود و اما ملاک‌های خروج از پژوهش: غیبت بیش‌تر از دو جلسه در مداخله درمانی، مصرف داروهای روانپزشکی و انجام درمان‌های رفتاری هم‌زمان با مداخله درمانی پژوهش بود.

ب) ابزار

پرسشنامه مهارت اجتماعی: برای سنجش مهارت‌های اجتماعی از مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰) استفاده شد که دارای سه فرم والدین، معلمان و دانش‌آموز است و همچنین برای سه دوره تحصیلی پیش‌دبستانی، دبستان و راهنمایی- دبیرستان طراحی شده است. در پژوهش حاضر فرم معلمان مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی دوره دبستان و فقط بخش مهارت‌های اجتماعی استفاده گردید که دارای ۳۰ گویه می‌باشد که شامل سه خرده مقیاس همکاری (۱۴) گویه، ابراز وجود (۶) گویه و خویشتن‌داری (۱۰) گویه است. نمره‌گذاری پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت است و به گزینه هرگز، نمره صفر، به گزینه بعضی اوقات، نمره یک و به گزینه بیش‌تر اوقات، نمره دو تعلق می‌گیرد. از جمع همه نمرات این خرده‌آزمون‌ها نمره

^۱. Şimşek

مهارت اجتماعی به دست می‌آید و کسب نمرات بالاتر به معنی مهارت اجتماعی بهتر است. در مطالعات خارج از کشور پایایی درونی مقیاس برای فرم معلمان از ۰/۷۴ تا ۰/۹۵ است (گرشام و الیوت، ۱۹۹۹) همچنین گرشام و الیوت (۱۹۹۰) اعتبار این مقیاس را با استفاده از روش بازآزمایی و آلفای کرونباخ برابر ۰/۹۴ گزارش کرده‌اند. در مطالعات داخل ایران، همسانی درونی و بازآزمایی این پرسشنامه به عنوان شاخص قابلیت اعتماد و روایی سازه و همزمانی آن در مطالعه قرائی نفیسه و فتح آبادی جلیل (۱۳۹۲)، ضریب قابلیت اعتماد برای عامل مهارت اجتماعی نسخه معلم ۰/۹۴ به دست آمده است. شهیم (۱۳۷۸)، میزان پایایی این مقیاس برای مهارت اجتماعی ۰/۸۷، همکاری ۰/۷۶، ابراز وجود ۰/۷۲، خویشن‌داری ۰/۶۸ برآورد کرده است (دابسن، ۲۰۱۶).

پرسشنامه سازش رفتاری: در این پژوهش از پرسشنامه سازش رفتاری لامبرت استفاده شده است. این پرسشنامه در سال ۱۹۷۴ در آمریکا توسط لامبرت و همکاران برای استفاده در مورد دانش‌آموزان ۱۳-۷ سال ساخته شده است. این مقیاس از دو بخش تشکیل شده است که بخش اول آن به مسائل رشد، سنجش مهارت‌ها و عادات رشدی می‌پردازد و بخش دوم آن برای سنجش رفتارهای ناسازگار مربوط به شخصیت و اختلالات رفتاری طرح ریزی شده است. این مقیاس برای تعیین رفتار سازشی دانش‌آموز توسط معلم تکمیل می‌گردد و از ۳۸ سؤال دو گزینه‌ای (گاهی اوقات، مکرراً) تشکیل شده است. کسب نمرات بالا نشان دهنده رفتار سازشی پایین و کسب نمرات پایین نشان دهنده رفتار سازشی بالا است. ابراهیمی (۱۳۷۲) برای تعیین پایایی مقیاس رفتار سازشی، با استفاده از روش دو نیمه کردن آزمون (فرد و زوج) و با استفاده از فرمول آلفای کرونباخ، ضریب پایایی مطلوبی به دست آورده است. زرشکن زمان‌پور (۱۳۸۰) نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ضریب پایایی را برای آن به دست آورد. کج باف و همکاران (۱۳۸۴) این مقیاس را به عنوان ملاکی برای تشخیص رفتار سازشی عقب ماندگی ذهنی دانش‌آموزان استثنایی ۱۳-۱۰ ساله اصفهان استفاده کرده و ضریب آلفای کل مقیاس در دختران برابر ۰/۸۰ و در پسران برابر ۰/۸۶ بود. همچنین دامنه ضریب روایی محتوایی در حیطه‌های مختلف از ۳۳/۰ تا ۹۰/۰ با میانگین ۵۴/۰ بود. آن‌ها به این نتیجه رسیدند این مقیاس از روایی و پایایی نسبتاً خوبی برای ارزیابی رفتار سازشی دانش‌آموزان دبستان‌های استثنایی می‌باشد (کج باف و همکاران، ۱۳۸۱).

پرسشنامه همدلی: در این پژوهش از پرسشنامه همدلی بهر و تحلیل بهر کودکان که توسط آیونگ و ویلرایت، آلیسون، آنکینسون، سامارائیکرام و بارون-کوهن (۲۰۰۹) طراحی و اعتباریابی شده استفاده شده است. این پرسشنامه دارای ۱۱ گویه بوده و در طیف لیکرت ۴ درجه‌ای، امتیاز ۱ (کاملاً غلط)، امتیاز ۲ (کمی غلط)، امتیاز ۳ (کمی درست)، امتیاز ۴ (کاملاً درست) می‌باشد. کسب نمرات بالا نشان دهنده همدلی بیش‌تر و کسب نمره پایین نشان دهنده همدلی پایین است. هدف این مقیاس بررسی میزان همدلی در کودکان است. در مطالعه‌ی آیونگ و همکاران (۲۰۰۹) همسانی درونی ماده‌های همدلی بهر ۰/۹۳ و ماده‌های تحلیل بهر ۰/۸۷ محاسبه شده است. پایایی بازآزمایی بعد از ۶ ماه برای همدلی بهر ۰/۸۶ و تحلیل بهر ۰/۸ گزارش شده است. در مطالعه‌ی نقی زاده (۱۳۹۱) روایی صوری این پرسشنامه مورد تأیید پنج استاد دانشگاه قرار گرفت و برای آزمون اعتبار آن از روش ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ در این پژوهش برای پرسشنامه‌ی همدلی کودکان ۰/۶۴ به دست آمد که بیانگر اعتبار قابل قبول این ابزار است. هر چه امتیاز کلی هر خرده مقیاس بیش‌تر باشد، نشان دهنده‌ی میزان همدلی و توانایی تحلیل بیش‌تر در کودک خواهد بود و برعکس (آیونگ، ویلرایت، آلیسون، آنکینسون، سامارائیکرام و بارون-کوهن، ۲۰۰۹).

ج) معرفی برنامه مداخله‌ای

روش مداخله این پژوهش مبتنی بر اصول راهنمای متخصصان بالینی برای روان‌نمایشگری لونتون است. فرآیند جلسات آموزش روان‌نمایشگری طبق پژوهش (طاهر، ۱۴۰۰) در ۱۰ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای و هفته‌ای دو جلسه به مدت ۵ هفته اجرا شد، خلاصه‌ای از جلسات در جدول ۱ مطرح شده است.

جدول ۱: ساختار جلسات روان‌نمایشگری (طاهر، ۱۴۰۰)

جلسه	اهداف جلسه
اول	آشناسازی اعضا با یکدیگر و گرم کردن
دوم	استفاده از موسیقی و ریتم پخش ۴ نوع موسیقی ۱ دقیقه‌ای با ریتم‌های مختلف، تغییر ریتم راه رفتن از آرام به تند با تغییر موسیقی برای گرم کردن
سوم	ترکیب حرکات جلسات یکم و دوم
چهارم	آموزش ریتم آوایی و بیانی
پنجم	تربیت حس
ششم	آموزش بازی‌های نمایشی
هفتم	آموزش بازی‌های نمایشی
هشتم	آموزش بازی‌های نمایشی
نهم	آموزش بازی‌های نمایشی
دهم	آموزش بازی‌های نمایشی

در جلسه‌ای توجیهی برای والدین، ضمن تشریح اهداف پژوهش از آن‌ها خواسته شد تا رضایت‌نامه کتبی جهت شرکت فرزندان خود در پژوهش را تکمیل نمایند. در ضمن به والدین دانش‌آموزان شرکت‌کننده در این پژوهش اطمینان داده شد که اطلاعات پرسشنامه‌ها و نام دانش‌آموزان به صورت محرمانه حفظ می‌شود و نتایج حاصل از پژوهش، در سطح کلی به منظور حفظ اسرار شخصی و عدم تجاوز به حریم شخصی افراد گزارش شود تا برای پیش‌برد اهداف تعلیم و تربیت در اختیار روان‌شناسان و متخصصان آموزش و پرورش استثنایی و مراکز خصوصی آموزش مهارت‌ها به دانش‌آموزان قرار گیرد. برای ارزیابی مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی دانش‌آموزان از پرسشنامه‌های مربوطه برای پیش‌آزمون استفاده شد. محتوای جلسه آموزشی برای گروه آزمایش (۱۵ نفره) تحت آموزش روان‌نمایشگری اجرا شد و گروه گواه در این بازه زمانی هیچ آموزشی دریافت نکرد. در پایان جلسات آموزشی، هر دو گروه (گروه آزمایشی و گروه گواه) به عنوان پس‌آزمون توسط پرسشنامه مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی مجدداً مورد ارزیابی قرار گرفتند و داده‌های به‌دست آمده از این آزمون برای دو گروه با استفاده از تحلیل کوواریانس چند متغیری (مانکوا) و تحلیل واریانس ولج در نرم‌افزار SPSS-26 تجزیه و تحلیل شد و اما برای رعایت قوانین اخلاقی در پایان پروسه اجرای پژوهش برای گروه گواه جلسات بازی درمانی برگزار شد.

یافته‌ها

جدول ۲: میانگین و انحراف معیار نمرات مهارت‌های اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی در نمونه‌های مورد بررسی

متغیر	پیش‌آزمون		پس‌آزمون		مقدار احتمال
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	
مهارت‌های اجتماعی	۳۸/۱۳	۳/۲۹	۴۶/۶	۲/۹۵	۰/۶۲
	۳۸/۲۷	۳/۲۹	۳۹	۶/۴۶	
رفتار سازشی	۱۶۰/۵۳	۶۰/۹۹	۱۵۴/۰۷	۶۰/۷۲	۰/۶۳
	۱۵۴/۶۶	۵۳/۳۰	۱۵۵/۰۷	۵۳/۰۹	
همدلی	۲۴/۳۳	۲/۴۴	۲۸/۴۷	۲/۵۳	۰/۷۷
	۲۶/۴۶	۳/۵۴	۲۶/۸	۳/۵۱	

نتایج نشان داد میانگین نمرات آزمودنی‌ها در گروه‌های آزمایش و کنترل در مرحله پس‌آزمون متفاوت می‌باشد. همچنین براساس نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنف با توجه به این که سطح معنی‌داری گزارش شده همگی بزرگ‌تر از (۰/۰۵) برآورد شده‌اند، در مورد متغیرها می‌توان نتیجه گرفت که از توزیع نرمال برخوردارند، بنابراین، امکان استفاده از آزمون‌های پارامتریک و مشخصاً آزمون‌های تحلیل کوواریانس وجود دارد.

جدول ۳: نتایج آزمون بارتلت برای کفایت حجم نمونه در نمونه‌های مورد بررسی

متغیرها	آماره KMO	درجه آزادی	مجذور کا	مقدار احتمال
بارتلت	۰/۰۶	۵	۶/۵۳	۰/۰۶

نتایج آزمون بارتلت نشان داد که حجم نمونه برای تحلیل داده‌ها با توجه به طرح آزمایشی از کفایت مناسبی برخوردار است. مقدار معناداری آزمون بارتلت نیز ۰/۰۶ بالاتر از ۰/۰۵ می‌باشد که نشان داد متغیرهای پژوهش تحت تأثیر واریانس مشترک معنادار نمی‌باشند.

جدول ۴: نتایج آزمون لون برای برابری واریانس‌های متغیرها در نمونه‌های مورد بررسی

متغیرها	ملاک آزمون F	مقدار احتمال
مهارت‌های اجتماعی	۰/۸۰۳	۰/۴۵۵
رفتارسازی	۱/۲۹	۰/۲۸۵
همدلی	۳/۶۶	۰/۰۳۴

نتایج آزمون لون نشان داد که بین واریانس گروه‌های مورد مطالعه در متغیرهای مهارت‌های اجتماعی و رفتارسازی تفاوت معنادار وجود نداشت. بنابراین پیش‌فرض برابری واریانس برای این متغیرها رعایت شده است. اما بین واریانس گروه‌ها در متغیر همدلی تفاوت معنادار وجود داشت. بنابراین برای تحلیل نمرات متغیرهای مهارت‌های اجتماعی و رفتارسازی از تحلیل کوواریانس چند متغیره و برای تحلیل نمرات متغیر همدلی با توجه به عدم برابری واریانس از تحلیل واریانس ولج استفاده شد.

جدول ۵: نتایج آزمون ام‌باکس برای همگنی واریانس کوواریانس متغیرها نمونه‌های مورد بررسی

متغیرها	ام‌باکس	ملاک آزمون F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	مقدار احتمال
ام‌باکس	۱۳/۵۴	۱/۹۹	۶	۵۶۸۰/۳	۰/۰۶۳

نتایج آزمون ام‌باکس نشان داد که بین واریانس گروه‌های مورد مطالعه همگنی وجود دارد. چون مقدار F (۱/۹۹) در سطح خطای داده شده (۰/۰۶۳) معنی‌دار نمی‌باشد به این معنی است که ماتریس‌های کوواریانس مشاهده شده بین گروه‌های مختلف با هم برابرند. بنابراین پیش‌فرض همگنی واریانس کوواریانس برای این متغیرها رعایت شده است.

جدول ۶: نتایج آزمون لامبدای ویلکز برای بررسی معنی‌دار بودن تفاوت بین گروه‌ها

متغیر	ارزش	ملاک آزمون F	درجه آزادی	خطای استاندارد میانگین	مقدار احتمال
لامبدای ویلکز	۰/۸۹	۵۶/۵۳	۳	۲۳	۰/۰۰۰

جدول لامبدای ویلکز نشان داد با توجه به سطح معنی‌داری آزمون (۰/۰۰۰) بین گروه‌های آزمایش و کنترل حداقل در یکی از متغیرها تفاوت معنادار وجود داشت.

جدول ۷: نتایج تحلیل کوواریانس جهت مقایسه نمرات متغیرهای مهارت‌های اجتماعی، رفتار سازشی در نمونه‌های مورد بررسی

مدل	مجموع مجذور	درجه آزاد	میانگین مجدورات	ملاک آزمون F	مقدار احتمال	مجذور ایستا
مهارت‌های اجتماعی	۳۶۹/۵۱	۱	۳۶۹/۵۱	۱۵۲/۵۵	۰/۰۰۰	۰/۸۵
رفتار سازشی	۳۱۳/۶۹	۱	۳۱۳/۶۹	۷۲/۳۶	۰/۰۰۰	۰/۷۴

نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیره نشان داد بین مهارت‌های اجتماعی، رفتار سازشی گروه‌های آزمایش و کنترل تفاوت معنی‌داری وجود داشت.

جدول ۸: نتایج تحلیل واریانس ولج برای مقایسه نمرات متغیر همدلی در گروه‌های آزمایش و کنترل

متغیر	ارزش	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	مقدار احتمال
ولج	۲/۳۵	۲	۲۷	۰/۱۱۵

تحلیل واریانس ولج برای مقایسه نمرات متغیر همدلی در گروه‌های آزمایش و کنترل نشان داد که بین مانگین نمرات همدلی در گروه‌های آزمایش و کنترل تفاوت معنی‌داری وجود نداشت. بنابراین در خصوص فرضیه اصلی، نتایج بدین گونه حاصل شد که روان‌نمایشگری بر متغیر همدلی اثربخشی معناداری ندارد و اما اثر بخشی آن بر روی مهارت اجتماعی و رفتار سازشی معنادار است.

بحث و نتیجه‌گیری

در بیست سال گذشته آمارها، حاکی از افزایش روزافزون شمار دانش‌آموزان دارای ناتوانی‌های خاص در مقایسه با دانش‌آموزان عادی می‌باشد، براساس گزارش اداره آموزش و پرورش ایالات متحده آمریکا^۱ بیش از ۲۰ درصد کودکان در مدارس نمی‌توانند از برنامه‌های آموزشی سود ببرند، زیرا ناتوانی‌های آنان مانع شرکتشان در فعالیت‌های گروهی و آموزشی می‌شود (هاسلبرینگ و گلاسر^۲، ۲۰۰۰). با توجه به شیوع بالای کم‌توانی ذهنی استفاده از روش‌های کاربردی در این زمینه بسیار حائز اهمیت است و باید در دستورالعمل قرار گیرد تا بتوان از روش‌هایی بهره برد که در عین کارآمد بودن برای کودک دارای جذابیت نیز باشد. پژوهش حاضر با هدف اثربخشی روان‌نمایشگری بر مهارت اجتماعی، رفتار سازشی و همدلی دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی انجام شد که نتایج به دست آمده از این پژوهش حاکی از آن است که کاربرد رویکرد روان‌نمایشگری در آموزش مهارت اجتماعی، رفتار سازشی در دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر تأثیر گذار است و اما تأثیر آموزش روان‌نمایشگری بر مهارت همدلی با تفاوت معناداری بسیار کم تأیید نشد. با توجه به یافته‌های به دست آمده و در جهت تبیین آن‌ها می‌توان اذعان کرد که می‌توان از این روش در جهت گسترش و افزایش مهارت اجتماعی و رفتار سازشی بهره برد که نتایج به دست آمده از این پژوهش با نتایج پژوهش طاهر (۱۴۰۰)، غلامی و نوول و همکاران (۱۳۹۷) هم‌راستا می‌باشد و نتایج پژوهش قدس (۱۳۹۹)، علی مرادی و همکاران (۱۳۹۸)، محمدپور ورنندی و همکاران (۱۳۹۸) و بیرانومد و همکاران (۱۳۹۷)، نتایج به دست آمده از این پژوهش را تأیید می‌کنند. رویکرد روان‌نمایشگری با توجه به عناصر هنر در خود برای کودکان، به ویژه کودکان کم‌توان ذهنی دارای جذابیت می‌باشد و این باعث همکاری هرچه بیشتر و بهتر کودک در پروسه آموزش می‌شود و همچنین انجام گروهی این پژوهش باعث برقراری ارتباط مؤثر و افزایش رفتار سازشی شده و این موضوع می‌تواند عاملی بسیار مهم در جهت اثر گذاری هرچه بیشتر شود و اما در جهت معنادار نبودن مهارت همدلی می‌توان این گونه تبیین کرد که با توجه به این که همدلی، توانایی درک و فهم عواطف شخص دیگر و نشان دادن واکنش مناسب به این عواطف بوده و ظرفیت بنیادی انسانی است و به عنوان توانایی تجربه جهان از دیدگاه دیگران و تجربه اشتراکی احساسات آن‌ها تعریف شده است (رشید و بیات، ۱۳۹۸) و در واقع همدلی، توانایی طبیعی برای ادراک و حساس

^۱. USADE: United States of America Department of Education

^۲. Hasselbring & Glaser

بودن نسبت به حالت هیجانی دیگران همراه با داشتن انگیزه برای مراقبت از بهزیستی آنهاست (دیکتی^۱ و همکاران، ۲۰۱۶)، این مهارت نسبت به دو مهارت دیگر (مهارت اجتماعی و رفتارسازی) در کودکان کم توان ذهنی پسر، مهارتی نیازمند آموزش بیش تر محسوب می شود. در پژوهش عابدی داریونی و بشاش (۱۳۹۲) با عنوان مقایسه ابعاد همدلی در دانش آموزان با و بدون کم توانی ذهنی نشان داد که در همدلی تفاوت بین این دو گروه در سطح ۰/۰۱ معنادار است، بدین صورت که دانش آموزان بدون کم توانی ذهنی در متغیرهای یاد شده بهتر از دانش آموزان با کم توانی ذهنی بودند و جنسیت نیز در همدلی عاطفی در سطح ۰/۰۱ معنادار بود، یعنی دختران همدل تر از پسران بودند، در تبیین می توان اذعان کرد با توجه به ویژگی افراد همدل و همچنین محدودیت در تعداد افراد شرکت کننده که در صورت تعداد بیش تر مشارکت کننده نتایج تغییر می یافت و با توجه به این که جامعه آماری این پژوهش را پسران کم توان ذهنی تشکیل می دهند برای اثربخشی بیش تر آموزش این مهارت نیاز است به تعداد جلسات آموزش روان‌نمایشگری برای کودکان کم توان ذهنی پسر اضافه شود هرچند ارقام به دست آمده نشان از میزان بسیار کمی اختلاف در معناداری است که در جهت تبیین این نتیجه گیری می توان بهره برد. از محدودیت های این پژوهش به تعداد افراد شرکت کننده در پژوهش می توان اشاره کرد که افزایش تعداد نفرات شرکت کننده می توانست بر معناداری متغیرها تأثیر گذار باشد. پیشنهاد می شود با توجه به اهمیت آموزش مهارت ها به دانش آموزان کم توان ذهنی و با توجه به شیوع بالا این اختلال به ویژه در دانش آموزان پسر، پژوهش های دیگری نیز بر روی روش های مناسب آموزش به این کودکان انجام شود و از نتایج این پژوهش در جهت گسترش آموزش مهارت ها در مدارس و مراکز نگهداری این کودکان مانند آموزش و پرورش استثنایی و مراکز و کلینیک های خصوصی مربوط به این کودکان بهره برده شود تا به استقلال این کودکان که بزرگسالان آینده خواهند بود، یاری رسانده شود.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: این پژوهش برگرفته از رساله مقطع دکترای روانشناسی و آموزش کودکان استثنایی با شناسه اخلاق IR.IAU.AHVAZ.REC.1402.118 از دانشگاه آزاد اسلامی (واحد اهواز) است. جهت ملاحظات اخلاقی و حفظ هویت آزمودنی ها اطلاعات افراد به صورت کد ثبت شده است و کلیه اطلاعات آن ها محرمانه است.

حامی مالی: در انجام این پژوهش از حمایت مالی هیچ مؤسسه یا سازمانی استفاده نشده است.

نقش هر یک از نویسندگان: تمامی نویسندگان نقش یکسانی در پیشبرد این پژوهش برعهده داشته اند.

تضاد منافع: با توجه به موارد مندرج در راهنمای تعارض منافع، مجریان این پژوهش ضمن تعهد به آگاهی و رعایت کلیه "راهنمای کشوری اخلاق در انتشار آثار پژوهشی" اعلام می داریم این پژوهش هیچ گونه تضاد منافع نداشته است.

تشکر و قدردانی: از تمام والدین و مربیان که با وجود مشکلات فراوان در جهت انجام این پژوهش به ما یاری رساندند تشکر و قدردانی می شود.

References

- Abadan Darioni Z, Bashash, L, (2012). Comparison of empathy dimensions in students with and without intellectual disability. *Quarterly Journal of Psychology of Exceptional People*. [Persian].
- Ali Moradi M, Gurban Shiroudi, Dr. Sh, Khaltabari, Dr. J, Rahmani, Dr. M.A, (2018). Comparison of the effects of story therapy and psycho-drama therapy on social empowerment and emotional dysphoria of female students with special learning disabilities. *Exceptional Children Quarterly*, Year 19, No. 1, 27-38. [Persian].
- Decety J, Bartal IB-A, Uzefovsky F, & Knafno-Noam A, (2016). Empathy as a driver of prosocial behaviour: Highly conserved neurobehavioral mechanisms across species. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 371(5), 2015-2077.
- Gholami Venavel N, Falahi Khokhnab M, Rah Gowi A, Hosseini M. A, Khodayi Ardakani M.R, Soltani P, (2017). The effect of psychovisualization on the social skills of primary school children with attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Psychiatric Nursing*, Volume 6, Number 4. [Persian].

¹.Decety

- Quds Z, (2019). The effectiveness of psycho-visualization on increasing self-control and self-control of children with mild mental retardation. The 7th international conference on new research achievements in management, humanities and social and cultural studies. [Persian].
- Hallahan, D. P., Pullen, P. C., Kauffman, J. M., & Badar, J. (2020). *Exceptional learners*. In Oxford Research Encyclopedia of Education.
- Hasselbring, T., & Glaser, Ch. (2000). Use of computer technology to help students with special needs. *The Future of Children and Computer Technology*, 10(2), 102.
- Kiarsi Z, Kiarsi S, Kiarsi A, (2015). Investigating the effect of story animations on the social adaptation of mentally retarded students. *Information Technology Quarterly in Educational Sciences*. Sixth year, number four, pages 110-91. [Persian].
- Konopik DA, Cheung M. Psychodrama as a social work modality. *Social Work*. 2013; 58(1): 9- 20.
- Larijani Z. S, Razaghi N, (2016). Examining the use of drama in the social development of mentally retarded students. *Research in the field of exceptional children/ eighth year*, number 1, 52-43. [Persian].
- Moradi R, (1400). The effectiveness of teaching social skills with multimedia methods on the adaptive behavior of students with mental disabilities. *Exceptional Children's Quarterly*, Year 21, Number 3. [Persian].
- Mohammad Pororandi Dr. E, Hosseini Dr. S.L, Hosseini Dr. L, Emadian, (2018). The effect of theater therapy on moral development, interpersonal relationships and creativity of elementary school students. *Development of psychology*, year 8, number 6. [Persian].
- Matson JL, Wilkins J. Psychometric testing methods for children's social skills. *Research in Developmental Disabilities*. 2009; 30: 249-274.
- Moradi, R., Sharifidaramadi, P., & Zaraii Zavaraki, A. (2013). The effect of instructional multimedia on social skills development in mentally disabled grade five primary students in Tehran. *Information and Communication Technology in Educational Sciences*, 4(1), 5-22. [Persian].
- Narimani Dr. M, Biabanagard Dr. I, Rajabi S, (2005). Investigating the effectiveness of psychodemonstrating on improving social skills and self-esteem of dyslexic students. *Research in the field of exceptional children*. Sixth year number 2. [Persian].
- Rashid K, Bayat A, (2018). Explaining the relationship between dimensions of psychological capital and components of emotional empathy with the mediation of aesthetic intelligence. *Scientific Research Quarterly Journal of Psychological Sciences*. [Persian].
- Sadock BJ, Sadock VA, Ruiz R. Kaplan & Sadock's Synopsis of Psychiatry: Behavioral Sciences/clinical Psychiatry. Wolters Kluwer, 2015.
- Şimşek G, Yalçınkaya EY, Ardiç E, Yıldırım EA. The effect of psychodrama on the mpathy and social anxiety level in adolescents. *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*. 2020; 27(2): 96-101.
- Taher M, (1400). The effectiveness of psychovisual training on the adaptation of mildly mentally retarded children. *Children's Mental Health Quarterly*. Volume 8, Number 4. [Persian].
- Van Rest MM, Van Nieuwenhuijzen M, Kupersmidt JB, Vriens A, Schuengel C, Matthys W. Accidental and ambiguous situations reveal specific social information processing biases and deficits in adolescents with low intellectual level and clinical levels of externalizing behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2020; 48: 1411–1424.
- Yiranvand Z, Kadampour Dr. E, Sephondi Dr. MA, (2017) with the title "Effect of puppet show on behavioral disorders of mentally retarded male students". *Exceptional Children Quarterly*, Year 18, Number 3, 104-91. [Persian].